

SCOARȚE BASARABENE

Ion H. CIUBOTARU*

Înveșmântat nu de mult în straie de sărbătoare, Palatul Culturii din Iași a găzduit, în anul Centenarului Marii Uniri, mai multe manifestări culturale și științifice închinatе memorabilului eveniment. La loc de frunte s-a aflat expoziția de scoarțe basarabene așezate sub genericul *Imaginea lumii țesută în lână*. Cu greu ar fi găsit specialiștii basarabeni (cercetători și muzeografi) o temă mai reprezentativă și atât de sugestivă în contextul dat. Într-adevăr, pentru frații noștri din stânga Prutului, scoarțele nu reprezintă doar o dimensiune a culturii populare arhaice, ci o veritabilă marcă de identitate. O strălucită carte de vizită, cu care se pot înfățișa oriunde în lume.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași – România.

Faima acestor componente majore ale artei tradiționale din Republica Moldova a depășit de mult hotarele țării. Exemplare de o frumusețe unică pot fi admirate în marile muzee din Londra, Paris, Geneva, Roma, Cernăuți, Sankt Petersburg, Viena, Barcelona, Cracovia, Varșovia, Wrocław ș.a. Despre unele dintre aceste exponate au scris cărturari de seamă ai României, precum Nicolae Iorga, George Oprescu ori Al. Tzigara-Samurcaș, punând la dispoziția cititorilor străini interpretări avizate asupra capodoperelor respective. Două dintre scoarțele ajunse pe meleagurile Poloniei și-au găsit locul în cunoscuta lucrare *Dawne kilimy* (1929) a lui Stefan Szuman, privitoare la covoarele poloneze și ucrainene, evident, fără identitatea lor reală. Este vorba de covorul cu motive florale și antropomorfe, datat 1803 (planșa 1 color), și cel de pe planșa 27 (alb-negru), cu *pomul vieții* în mijlocul țesăturii și *raci* pe chenar.

De regulă, scoarțele basarabene s-au realizat în gospodăriile țărănești. Ele împodobeau odinioară interioarele modeste ale căsuțelor acoperite cu paie sau cu stuf, degajând o ambianță foarte plăcută. Acopereau pereții de jur-împrejur, fiind nu doar utile, ci și foarte frumoase. Este vorba de acele țoluri cu *pave*, *table* sau *dame*, cu *brăduți* și *păsări afrontate*, cu *călăreți*, *stele deschise* ori *întâmpinate*, cu *meandre* și *lănțugi* pe borduri, de care localnicii erau atât de atașați, încât le luau cu ei și când plecau la oaste sau în pribegie. Atelierele specializate de pe lângă mânăstiri – cum ar fi cele de la Răciula – Călărași, Rudi – Dondușeni, Tabora – Orhei sau Vărzărești – Nisporeni – au dispărut mai târziu. Și într-un caz și în celălalt, s-au folosit atât *státivele*, adică războiul de țesut orizontal, cât și *ghergheful*, căruia moldovenii din stânga Prutului îi spun război vertical, dar și *lemne*, *druci* sau *carâmbi*, o instalație ușor înclinată.

La începuturi, pentru urzeala scoarțelor sau covoarelor se folosea *părul* răsucit (firul tors din lâna cea mai fină), în vreme ce băteala era asigurată de *canură*, adică lâna scurtă și moale rămasă de la dărăcit. Mai târziu, *teara* s-a făcut și din fire de cânepă (*fuior*) sau de bumbac. La stative, firele bătelii erau îndesite cu spata prinsă între vatale, pe când la carâmbi operațiunea se făcea cu *pieptănușii* de lemn sau cu unelte asemănătoare ceva mai mici. Se obțineau astfel țesături policrome cu două fețe, aspre, scorbtoase, *netede*, mai vechi și mai durabile decât cele *pufoase*, realizate în țările din Orient.

Această îndeletnicire a femeilor dintre Prut și Nistru, ca și de pe întreg cuprinsul României de altfel, este atât de veche încât a pătruns și

în legendele noastre cosmogonice. Se spune că „Dumnezeu ar fi *urzit* pământul în ziua a doua și l-a isprăvit în cea de a șasea a săptămânii”. La un moment dat, însă, s-a aflat în mare încurcătură, deoarece „isprăvisese *urzeala* și-i rămăsese *bătătură* multă, multă” (Petru Caraman, *Restituiri etnologice*, p. 599).

Ca în atâtea alte locuri, unde oamenii au ales să trăiască în spații naturale binecuvântate, gospodinele basarabene au cutreierat poienile înmiresmate, culegând plante și flori „cu nume împărătești”, din care au extras subtile nuanțe cromatice, menite să prefacă sculurile albe, abia rășchiate, în strălucitoare jerbe de culori. „Frunză cu frunză, floare cu floare, ele revin și înviază fără moarte în firele tainice de lână, prin bordeie, unde lăicere de pajști încremenite, velințe de fânețe nescuturate, frunzișuri vrăjite din basme, cu pupeze și cucu tupilați, aștern pe jos și pe pereți primăveri rezumate etern. Scoarțele și chilimurile închipuiesc aidoma grădina visată de fata care le-a țesut” (Vasile Voiculescu, *Gânduri albe*, p. 179).

Cum ar fi putut să rămână neobservate asemenea minunății? Și, într-adevăr, n-au rămas. De vreo două sute de ani încoace au tot trecut fruntariile nestingherite, ajungând să încânte privirile și să mângâie sufletele atâtor iubitori de frumos. Dar indiferent pe ce cale au plecat, în bagajele colecționarilor sau ale misiștilor fără scrupule, ori făcând parte din expozițiile itinerante trimise la Harkov, Sankt Petersburg sau Nijni Novgorod, s-au dus și nu s-au mai întors. Încât, îngrijorarea lui Petre V. Ștefănuță din preajma celui de Al Doilea Război Mondial era pe deplin justificată. Covoarele basarabene cele vechi, spunea el, sunt rare. „Au fost curățate de prin sate de negustorii lacomi de câștig, care au cutreierat satele în căutarea lor, dând două covoare noi pe unul vechi” (*Folclor și tradiții*, II, p. 398). Alteori, erau smulse de pe pereți de oamenii stăpânirii, pentru neplata „făncialului” și vândute la licitație pe prețuri de nimic.

Au venit apoi vremurile de restriște: refugiul, foametea, deportările. Fiecare în parte și toate la un loc au contribuit din plin la diminuarea constantă a prețiosului fond de scoarțe basarabene. Refugiații luau drumul bejeniei, lăsând zestrea de izbeliște în calea răufăcătorilor. Iar dacă apucau să mai îngroape câte ceva, la întoarcere găseau țesăturile respective putrede sau gropile goale, ceea ce era tot una. Cam în aceeași notă se situau și istorisirile Mariei lui Petrea Slabu din Teleșeni – Orhei: „Cân săcita pârjole ogoarili, mam-bătrâna o dat on *război* și doauî *scorțuri* pi-o giumata’ di sac di făinî, cî murem cu zâli”.

Așadar, nu a dat un covor, ci un *război*. Iată o particularitate semantică a țesăturilor basarabene din părțile central-nordice ale republicii, pe care dicționarele și lucrările de specialitate din dreapta Prutului abia dacă o semnaleză. Denumirea instalației de țesut verticale, al cărei prototip este *argeaua*, a trecut și asupra țesăturilor mari ce se izvodesc în ea.

În anul 1992, cutreieram satele de pe Valea mijlocie a Nistrului, printre care se număra și localitatea Otaci. M-am oprit la poarta unui gospodar, ce părea să aibă vreo șaptezeci de ani, cerându-i voie să-i fotografiez casa, o construcție ridicată pe la începutul secolului trecut. L-am întrebat apoi dacă nu mai păstrează vreo scoarță bătrânească. „– Mm, nu, a murmurat el, am numa on *război* di la soacrî-meă”. Gândindu-mă că n-ar fi fost rău să fotografiez o asemenea instalație, am continuat: „– Unde-l țineți?” „– Uni sî-l țân? Pi păreti-n ceceamari”. Așa am aflat de existența termenului respectiv și am fotografiat un splendid covor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Pe câmpul central avea trei *roate* mari, un fel de romburi cu marginile în *cârlige*, iar pe chenar și la capete se desfășurau *vrejuri* duble cu *boboci împliniți*. Ceva mai târziu aveam să aflu că termenul *război*, cu înțeles de covor, apare și în basmele basarabene. Un asemenea text a cules V. Moisescu, din satul Florești – Soroca, cu mai bine de o sută de ani în urmă.

Fără îndoială, toate țesăturile plăsmuite în gospodăriile țărănești au avut la origine funcții practice, utilitare. Li s-au asociat de îndată rosturile magice ori magico-religioase (apotropaice, propițiatoare), coexistând multă vreme cu cele dintâi. Dar faptul că ruralul comunităților tradiționale a fost preocupat, încă de timpuriu, de a conferi un aspect atrăgător încăperii în care punea covoarele nu trebuie trecut cu vederea. Asta înseamnă că funcția estetică nu-și are locul, neapărat, în succesiunea primelor două, chiar dacă se spune că atunci când magicul cade în desuetudine, triumfă ideea de frumos. Oricâte înțelesuri va fi atribuit omul arhaic unui semn sau altuia, ideea de echilibru și armonie nu pare să-i fi fost străină vreodată. Prin tot ceea ce făcea, el încerca să dea un aspect cât mai plăcut, mai atractiv, spațiului în care locuia. Prin urmare, „cele două finalități” ale țesăturilor tradiționale, „practică și estetică își dispută, în cel mai bun caz cu șanse egale, dreptul la viață” (Petru Caraman, *op. cit.*, p. 591).

Valoarea artistică deosebită a scoarțelor basarabene a atras atenția specialiștilor (etnografi, plasticieni, istorici de artă) încă de la finele veacului al XIX-lea. S-a scris despre dimensiunile și destinația acestor țesături, despre bogăția și varietatea ornamentelor, îmbinate în

compoziții armonioase, fermecătoare prin coloritul lor cald, pastelat. Descrierile și interpretările teoretice din albumele publicate de V. Arbuzov sau G. Remmer sunt susținute de splendide litografii policrome, atât de prețioase pentru cunoașterea și cercetarea vechilor covoare produse în satele dintre Prut și Nistru. Policromiile respective sunt singurele dovezi care atestă că asemenea capodopere au existat cândva. Pe baza lor s-au putut revitaliza, intrând din nou în circulație, compoziții decorative și armonii cromatice, care altminteri ar fi dispărut pentru totdeauna.

Contribuțiilor științifice amintite, le-au urmat studiile și corpusurile de documente semnate de D. N. Goberman, P. Gore, S. Șărănuță, V. Zelenciuc, E. Postolachi și, mai cu seamă, Varvara Buzilă. Toate aceste surse bibliografice pun la îndemâna celor interesați bogatul și prețiosul repertoriu de țesături basarabene (*lăicere, macaturi, păretare, scoarțe, covoare, războaie, chilimuri, ungherare, cordare, poloage, cergi, nițurci, șatrânci* etc.), însoțit de informații tehnice și analize competente asupra lor. Se disting, printr-o amplă și temeinică documentare, dar și prin intuiții inspirate, interpretările judicioase propuse de Varvara Buzilă în cartea apărută cu vreo cinci ani în urmă. Tot ei îi revine și meritul de a fi elaborat, în folosul vizitatorilor, elegantul și instructivul catalog al expoziției despre care vorbim.

Folcloristul și sociologul Petre V. Ștefănuță mai deplângea și faptul că muzeele basarabene aveau prea puține scoarțe în colecții, iar posibilitatea îmbogățirii fondurilor respective părea din ce în ce mai dificilă. Din fericire, previziunile sumbre ale cărturarului-martir nu s-au adeverit. Specialiștii din cadrul Muzeului de Etnografie și Istorie Naturală de la Chișinău au trecut la investigarea sistematică a satelor, târgușoarelor și chiar a orașelor mai mari de pe cuprinsul republicii, reușind să identifice și să achiziționeze țesături tradiționale de o valoare inestimabilă. În vreo jumătate de veac, ei au teaurizat în colecțiile muzeului atâtea scoarțe și covoare, încât numărul total al acestora a ajuns să depășească două mii de piese. În plus, gospodinele cu care au stat de vorbă le-au împărtășit informații prețioase, referitoare la obținerea culorilor din buruieni, tehnica vopsitului, lărgirea repertoriului de motive decorative, semnificațiile unor imagini misterioase, destinația ritual-ceremonială a câtorva dintre țesăturile mai vechi etc.

La vremea desprimăvăratului, cercetătorii basarabeni, în frunte cu Petru Vicol, directorul muzeului, au ales cele mai vechi și valoroase scoarțe – din zestrea pe care au tot înălțat-o, cu atâta dăruire, la

Chișinău – și au trecut Prutul, pentru a le arăta iubitorilor de frumos de pe celălalt mal de românităte. În sălile Muzeului Etnografic al Moldovei din Iași avea să se reverse un univers policromatic esențializat, în care valențele estetice nu alcătuiesc decât o dimensiune a acestor capodopere ale artei noastre populare, pline de înțelesuri profunde. Țesăturile basarabene nu pot fi și nu trebuie izolate de cele din dreapta Prutului și, cu atât mai puțin, de cele existente pe alte plaiuri românești. Ele transmit același mesaj etnic specific, aceeași a percepție a simbolurilor străbune, aceeași încărcătură estetică-decorativă. Scoarțele, covoarele, războaiele, lăicerele sau macaturile luminează totul în jur, îmbrățișând spațiile în curgerea lor continuă.

Cele mai vechi scoarțe basarabene, înguste și lungi, depășesc vârsta de două sute de ani. Le consemnează, de altfel, și documentele istorice medievale, între care actele de danie și foile de zestre rămân cele mai edificatoare. Prin satele de pe malul drept al Prutului, un război primitiv de țesut lăicere în *poduri* se numește *vrâstac* (Teioasa – Darabani), iar pânzătura obținută poartă același nume, trimițând parcă la vechimea considerabilă a lăicerele respective.

Un păretar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea are câmpul cărămiziu, pe care alternează cinci *romburi* distincte, străjuite de câte patru *stele* și trei *pomișori* cu flori stilizate. Bordura sa desfășoară motivul *dinți de lup*, căruia i se mai spune și *pânza ferăstrăului*. Privită în ansamblu, cromatica păretarului este caldă, domoală. Doar petele brune și albe înviorază contextul general. Prin contrast, o țesătură similară, la fel de veche, prezintă un colorit exuberant. Chenarul negru mărginește distinct fondul compoziției, în care romburile simple – numite *pâini* sau *prescuri* – sunt închise în casete crenelate. Alternanța registrelor de oranj, galben-crom, siena și verde intens trimite la brâiele și bârnețele din Podișul Central Moldovenesc.

Păretarelor li se mai spune *laturi*, după cum macaturilor li se zice și *drum pe perete*, ceea ce indică, fără echivoc, destinația lor. Lăicerele acoperă laițele, iar decorul lor primar, cu vrâste transversale multicolore, numite cândva *punți*, arată clar implicarea lor în obiceiurile de înmormântare. Lăicerele cu alesături, țesute în zonele sudice ale Basarabiei, se numesc covoare cu *spărturi* sau cu *găurele*. Un păretar de la începutul secolului al XIX-lea se dovedește a fi de o intensitate a culorilor și de o expresivitate a formelor cu totul aparte. În registrele sale, dispuse pe lățimea țesăturii, alternează *pomul vieții*, *busuiocul* și o „compoziție geometrică simetrică”, aceasta amintind de *vârtelniță* sau

fofeaza morii. Fiecare motiv este conturat cu tiviri cromatice, care pun în evidență luminozitatea centrului. Pomul vieții se vedește a fi puternic antropomorfizat. Este motivul *femeii-plantă*, destul de frecvent pe scoarțele din stânga și din dreapta Prutului.

De la păretarele lungi și înguste s-a trecut la țesăturile dreptunghiulare. Dintre acestea se remarcă, prin compoziție, inventivitate și gamă cromatică, un covor de la Căușenii Vechi, datând de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Mărginită pe lungime de un chenar îngust, cu motivele *valul* sau *unda apei* și *dinți de lup*, iar la capete de câte șapte *răcușori* pe fond roșu, țesătura are câmpul central încărcat cu simboluri vegetaționale de dimensiuni diferite: trei imagini cu pomul vieții de tip iranian, înconjurat de mici ghivece cu flori, de ramuri cu frunze și fructe. Dar cele mai interesante ornamente sunt reprezentate de patru *mascați*, unde trăsăturile antropomorfe se îmbină cu detalii florale în compoziții de cel mai viu interes. Ar putea fi vorba de spirite ale pădurii, dar și de *Paparude* (ipostaze ale lui Gheorghe cel Verde), apoi de imagini ale mascaților din alaiurile datinilor de Anul Nou sau, pur și simplu, ar putea să înfățișeze o formă a omului-plantă contopit cu mediul vegetațional. Fondul covorului, brun cu ape albastrii, evidențiază căldura tonurilor de grenă, galben, oranj sau verde fraged.

Un interes aparte suscită și o altă scoarță, izvodită în Valea Nistrului de Jos, spre mijlocul secolului al XIX-lea. Pe câmpul central monocrom (negru stins), se repetă motivele *spicul* și *grâul înfrățit*, realizate cu rafinament. Culorile calde, potolite, alternează cu tonuri de roșu, oranj, ocru și albastru, realizând o muzică picturală. Fragilitatea paielor, subtil stilizate, sugerează legănarea ușoară a unui lan de grâu într-o zi însorită de vară. O replică aproape identică a acestei țesături, cu simbolurile decorative denumite întocmai, am fotografiat, cu mulți ani în urmă, în casa învățătoarei Aramă din Țolești – județul Suceava.

O țesătură de pe la începutul secolului al XIX-lea, căreia localnicii îi spun *război*, are un chenar subțire, obținut prin multiplicarea unor modele vegetaționale. Pe fondul oliv-palid al câmpului central alternează ramuri înflorite și flori în ghivece. Ansamblul cromatic sugerează un ritm domol, un sentiment de odihnă și de seninătate. O imagine antropomorfă minusculă (*bărbatul cu aripi* sau, poate, *omul* cu degetele răsfirate) arată clar că semnul respectiv, cu toate detaliile etalate, a întruchipat cândva un spirit domestic, cu rosturi apotropaice. Faptul că localnicii numesc acel motiv *strajă*, ni se pare întru totul definitiv.

Tot *strajă* se numește și imaginea unei fete cu rochie roșie în formă de clopot, abia sesizabilă pe pajiștea cu trandafiri înfloriți a unei scoarțe bătrânești. *Cantul* sau *privazul* țesăturii este împodobit cu alt soi de roze, ceva mai mici, intrând în armonie optimistă cu florile de pe câmpul central. Dar oare această *strajă* are aceleași valențe semantice cu cea despre care am vorbit anterior? Probabil că nu. Varvara Buzilă o vede ca pe o *semnătură* de apartenență a obiectului, un *autograf*, ceea ce nu pare lipsit de temeii. Pe de altă parte, ar putea fi vorba de un covor *nupțial*, care se țesea și se păstra în zestre – pe ambele maluri ale Prutului – cu această destinație precisă. Spațiul basarabean avea asemenea țesături încă din primele decenii ale veacului al XVIII-lea. Se chemau covoare de *cununie*. O asemenea piesă, văzută de ofițerul suedez Weismantel în satul Furceni – Orhei, se păstra la biserică. Era, desigur, o fază ceva mai târzie decât aceea când fiecare mireasă îngenunchea pe propriul covor.

Pășind prin sălile în care sunt expuse scoarțele basarabene, cu greu îți poți exprima preferința pentru una sau alta. Căci fiecare, unică în felul ei, degajă un farmec inconfundabil. Pe o țesătură dintre cele mai vechi, fundalul siena – secționat de romburi florale – etalează stranii păsări stilizate, ca niște hieroglife. Mărginarul lat, ocru-galben, este presărat cu *suveici* în oranj și vernil. Elementul *skeomorf* ar putea să fie, tot atât de bine, stilizarea unei păsări în zbor. O altă scoarță are drept chenar un vrej înflorit, iar pe câmpul central *raci*. Ungherarul de alături, cu *păsări* pe bordură și capete, cu *prescuri* și *moriști* în cele patru casete ale fondului central, stimulează imaginația în privința folosirii lui. Alte alesături, în care simbolurile *florale*, *avimorfe* și *skeomorfe* sunt conturate cu alb, ocru și oranj pe fundaluri brune, întunecate, par desprinse dintr-o lume tainică. Toate sunt reverberații ale unui frumos proteic, venit din adâncul vremurilor.